

Стовбур Л. М.

Запорізький національний університет

**СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДНОСКЛАДНИХ
НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ**

Питання про номінативні речення в українській синтаксичній науці належить до «старих», недосить розроблених, хоча наявність речень цього типу сумніву не викликає і визнається авторами всіх академічних граматик української мови, вишівських навчальних посібників, а також шкільних підручників. Номінативним реченням присвячені спеціальні дослідження, предметом яких стала граматична природа номінативного речення та синтаксична функція його головного члена. Останніми десятиліттями науковий інтерес викликає структурна схема номінативного речення, підстави її виділення, генетична природа номінативного речення, спосіб вираження предикативності. Водночас поза увагою науковців залишається такий важливий аспект дослідження номінативних речень як стилістичний. Він не береться до уваги зовсім або розглядається принагідно, в рамках того чи іншого підходу.

Ці речення виконують описову функцію і використовуються за умови, коли в усній чи писемній формі необхідно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком. Вони поширені в усіх стилях мови, зокрема в художньому, де вживаються в описах, особливо в ремарках, стисло передаючи обстановку, назви дійових осіб, зауваження певної ситуації тощо. Притому вони можуть бути емоційно забарвленими, мати різні модальні значення, яких їм надають відповідні модальні слова й частки, а в усній мові – відповідна інтонація.

З огляду на викладене, стає зрозумілим той величезний стилістичний потенціал, який закладений у цих синтаксичних одиницях. Спроба визначити й описати його крізь призму частини творчого доробку Остапа Вишні зроблена у запропонованій науковій розвідці. У статті простежується використання письменником низки стилістично-синтаксичних фігур, які містять потужний смисловий та емоційний заряд. Це такі фігури як ампліфікація, асиндетон, полісиндетон, тавтологія. Звертається увага й на індивідуально-авторські, оказіональні синтаксичні конструкції.

Ключові слова: номінативні речення, стилістичне використання, асиндетон, полісиндетон, ампліфікація, тавтологія.

Постановка проблеми. Односкладні номінативні речення належать до активно вживаних синтаксичних конструкцій у творчості Остапа Вишні. Попри це вони донині не підлягали ґрунтовному семантично-стилістичному аналізу. У запропонованій розвідці зроблена спроба з'ясувати, з якою стилістичною настановою використовував автор ці синтаксичні одиниці й наскільки виправданим є їх вживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про збільшення інтересу до природи односкладних номінативних речень, встановлення їх типології за структурними, семантичними, функційними ознаками. Серед новітніх публікацій на цю тему помітно вирізняється доробок таких дослідників, як О. Бурковська, М. Ковальчук, З. Коржак, З. Митяй та інших. Зокрема, вивчалися семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки україн-

ського самашедшого» [4]; приділялася увага текстотвірним можливостям номінативних речень в українській мові [8]; висвітлювалася проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських і зарубіжних лінгвістів [1]; розглядалася предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови [5]. Однак не виявлено публікацій, присвячених стилістичному аспектові використання цих своєрідних синтаксичних одиниць у мові загалом чи в літературних творах зокрема.

Постановка завдання. З'ясувати стилістичний потенціал односкладних номінативних речень крізь призму особливостей їх функціонування у творах видатного майстра українського красного письменства Остапа Вишні.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі донині немає єдиної думки щодо семантики та структури номінативних (називних)

речень, хоча їх дослідженню приділялося і приділяється багато уваги. Від інших типів односкладних речень номінативні відрізняються тим, що в них нема й не може бути дієслова. У зв'язку з цим у них не виражаються такі категорії як модальність і час, але буття предметів, позначених номінативом, здебільшого відноситься мовцем до теперішнього часу. Якщо ж із контексту чи з самого речення випливає, що існування предмета належить минулому, то ми все одно сприймаємо його так, як сприймаємо теперішній історичний час дієслова [10, с. 268].

Л. А. Булаховський стверджував: «Через те, що номінативні речення позбавлені виразних часових ознак і їх час визначається сусідніми реченнями – двоскладними або безособовими, виникає потреба супроводити називні речення хоч одним двоскладним або безособовим, яке ніби створює для називних речень якусь рамку, без якої вони легко могли б розсипатися. Практично називні речення часто попереджаються або замикаються реченнями іншої структури» [7, с. 71]. У субстантивних неповних реченнях висловлюється лише частина думки, а саме – предикат. Суб'єкт міститься в попередньому висловленні або є конкретним сприйняттям. Цим і пояснюється тісний зв'язок таких речень із контекстом або ситуацією [9, с. 101–102]. Саме таке синтаксичне оточення ми спостерігаємо в аналізованому фактажі. Виражаючи ставлення до певної особи, об'єкта чи ситуації, письменник використовує номінативні речення. Вони виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичним навантаженням.

Помітне місце в доробку письменника займають буттєві номінативні речення. Вони виконують описову функцію і використовуються за умови, коли в усній чи писемній формі необхідно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком. Вони поширені в усіх стилях мови, зокрема в художньому, де вживаються в описах, особливо в ремарках, стисло передаючи обстановку, назви дійових осіб, зауваження певної ситуації: *Відкриття...* [2, с. 124]; *Чарівна річка Оскіл...* [2, с. 238]. Автор показує буттєвий стан природи, який не пов'язаний із поняттям про особу: *Осінь... Ліс стоїть задумливий, печальний: йому ось-ось треба пишне своє вбрання скидати, підставляти свої віти дощам холодним, хуртовинам сніговим* [2, с. 176]; *Ранок. Морозець. Порипує сніжок* [2, с. 128]; *Така собі звичайна кімната, – чистенька, затишенька. Присьмерк* [2, с. 130].

У деяких випадках номінативні одиниці пред-

ставлено оцінно-окличними номінативними реченнями: *Перерва! Ви розумієте – перерва! Що я тут сиджу, значить, я сиджу! Але перерва, і говорити під час перерви я з вами не буду!* [2, с. 153]. Номінативні речення часто слугують будівельним матеріалом для створення діалогів. Вживані в діалогічних рамках, вони сприяють відтворенню невимушеної атмосфери живого мовлення: *Телефонний дзвінок. – Слухаю! Я. Голова! Скільки яєць зібрали для інкубатора?* [2, с. 35].

Найчастіше такі номінативні речення використовуються при описі обставин, навколишнього середовища, розповіді якоїсь події. Виконуючи функції ремарки, вони визначають те загальне тло, обставину, на фоні якої розгортаються події, що є змістом дальшої розповіді: *Жнива... Гуде комбайн на ланах і в одному колгоспі, гуде комбайн на ланах і в другому колгоспі...* [2, с. 102]; *Мовчання. Напружена тиша. Тільки все поселейство суворо якоесь дихає. – Юрасику, що трапилось? – Джек вісім котлетів з'їв* [3, с. 45].

Різновидом номінативних речень є так звані вказівні, в яких значення буттєвості, існування ускладнюється значенням вказівності, що морфологічно виражається частками *ось, от, онде, осьде* та подібними. Поєднання головного члена номінативного речення із препозитивною вказівною часткою підсилює вагу існування реалії, робить її актуальною і вказує на те, що це існування (або поява) безпосередньо цікавить мовця чи адресата, чим і забезпечується основний прагматичний ефект конструкції: *Ви довгенько ходите понад осокою, вдивляйтесь, шукайте, де прим'ята осока... Ось вона!* [3, с. 242]; *Жінка його відхилилася від коліски: – Ось вона! Я її груддю годую! Підходимо: справді, лежить у колісці невеличка дика коза, над якою в скорбній матерній позі весь час стояла браконьєрова дружина* [3, с. 168].

Зазвичай ці речення вказують на очікуваний предмет, особу або явище (відомі чи невідомі раніше) при їх появі з метою виділення з-поміж інших предметів чи явищ і реалізують свій потенціал у поєднанні вказівної частки зі сполучником *і* (який виконує підсилювально-приєднувальну функцію частки) та характеризуються ще більшим ступенем експресивності, наприклад: *Ні, таки оце та стежка, оце «прим'ята» осока! Ви бредете знову до очерету. От і вода... Чавкають чоботи, які ви з трудом витягаєте з баговиння, видираєтесь на купину, і потім, з купини на купину перестрибуючи, наближаєтесь до очерету...* [3, с. 243]; *– Ні, ось щось таке, ніби «ворота»! Човпаєте багнищем у ворота! Осьде і човен! Над очеретом стрілою метнулося чиря* [3, с. 243].

У наведених прикладах спостерігається явище десемантизації, внаслідок якого вказівні частки в номінативному реченні можуть втрачати свої основні «вказівні» функції, виконуючи роль підсилювального елемента в загальній констатації захоплення, враження від чогось: – **Отакі браконьєри!** – закінчив оповідання Юрій Васильович Шумський. [2, с. 168]; **Ну, та з коровою ще студитуди! А свині щент оскандалили! От прокляті поросята!** [2, с. 132].

Номінативні речення з оцінною конотацією містять потужний стилістичний заряд і поєднують номінацію предмета з його емоційною оцінкою. Серед них виділяють два різновиди – оцінно-стверджувальні речення та оцінно-окличні. В обох номінативних реченнях автор вдається до стилістичного прийому – асиндетону, усуваючи сполучники для увиразнення та стислості фрази. Крім того, в стилістичному плані треба зауважити і використання прийому ампліфікації: **Ач які, сукини сини! Острожники, бузовіри, хамлети!** [2, с. 24]; **От почалися гони. Крик, шум, гам! Тріщить десь ліщина, гавкають собаки, стріляє старшина загонщиків... Не ліс там у загонщиків, а некло!** [3, с. 168].

Майстерно використовується автором ще одна стилістична фігура, протилежна асиндетону, – полісиндетон, яка передбачає досить велику кількість сполучників, навіть більшу, ніж була б потрібна за змістом сказаного: **І рільництво, і скотарство, і конярство, і свинарство, і птахівництво!** [...] **Пшениця щоб родила! І цукрові буряки, щоб родили! «І житечко, і овес», і технічні, і пропашні! І щоб молоко! І щоб худоба плодилася, і щоб курка неслася! Так?** [3, с. 74].

За наявності єднального сполучника між номінативними реченнями в складносурядній конструкції втрачається деяка енергійність їх функції, уповільнюється темп вимови, помітнішим стає відтінок переліку відповідних об'єктів. У такій структурній своєрідності номінативного речення відтворюються всі елементи певної широкої картини зображуваного, зберігається швидкий перебіг і перелік певних об'єктів, явищ, подій у часі й просторі, а також невимушений колорит усної розповіді.

Для вираження експресивності висловлювання письменник вживає стислі та водночас лаконічні номінативні речення, які описують перебіг подій, поєднані за принципом перерахування: **Три хвилини напруженої тиші... П'ять хвилин... Ще тиша...** [3, с. 131]; **Дві фляги. Одна – для води, друга для того, хто що любить** [2, с. 216].

Свідоме вживання такого стилістичного прийому як тавтологія допомагає митцю досягти

видільного ефекту: *Розуміється, що ви на полювання берете з собою казанок, кухоль, ложку, ніж, виделку, сіль, перець, лавровий лист, сиру картоплю, цибулю, моркву, петрушку, топірець (дрова рубати) і брусок (топірця гострити). Ви вже, ясна річ, догадалися, що все це береться для того, щоб ізварити чудесну польову кашу, – і то кашу не з куркою, чи з індиком, чи з бараниною, а кашу з чирям, або з крижнем, або з широконоскою. Ох, і каша! Ох, і каша! Тільки одне в тій каші недобре: казанки замалі!* [2, с. 216]; **Земелька, братця мої, земелька! І те, що в земельці! Надра, братця мої, надра!** [2, с. 59].

З певною стилістичною настановою автор послуговується ампліфікацією для підсилення, доповнення і збагачення думки за допомогою контекстуально однорідних означень: *Кожний лєнінградець і кожна лєнінградка мають у своїх грудях віддане серце... Гаряче серце* [3, с. 72]; *А біля серця через уличку й совість живе. Людська совість. Всенародна совість* [3, с. 71]. Особливість цих речень полягає у тому, що функціонально вони призначені для підсумовування висловленого. Але ці конструкції актуалізують констатацію мовцем певних реалій дійсності, існування яких не залежить від мовленнєвого процесу: **Ах, незабутні хвилини! На вечірню зорьку ви спізнались** [3, с. 129]. **Не спав, кажеш? Комарі тнуть, мабуть? От оті гемонські комарі! Я як отаманував, так на чайці з кізяка вогнище розпалював – їх димом і одгонило. А то й задрімать не дадуть. Ти й новому кошовому присовітуй! Дуже мошва диму боїться!** [3, с. 233].

В аналізованому фактажі трапляються випадки, коли кожне номінативне речення виділене – всі речення оцінно-окличні. Крім останнього, в ньому йдеться про показник праці – це будні для таких трударів. Але попередні номінативні речення, в яких викладена коротка характеристика персонажа, сповнені емоційного піднесення – це як авторове ставлення до героя, так і експресивний вплив на читача: – **Гостра Одарка Пилипівна! 75 років! В'язальниця! 157 процентів виробітку** [2, с. 101].

У реченнях цього типу реалізовано поєднання препозитивної оклично-підсилювальної частки займенникового походження *яка* з іменником у називному відмінку, що дає максимальний вияв оцінки: – *А я, діти мої, – захоплено говорив Іван Петрович Конвалія, – воду люблю, Дніпро люблю, човна люблю, весла люблю! Сядеш, махнеш веслами і летиш голубими хвилями, крутими дніпровими берегами милуючись... Яка краса!* [3, с. 83]; *А які прекрасні зустрічі зі студентством та професурою*

сільськогосподарського інституту та педтехнікуму! *Яка чудесна молодь!* [3, с. 95].

Для відтворення в спогадах картини минулого, ознаменованої кількома важливими подіями, Остап Вишня подає номінативні речення групами. Розміщуються вони в такому порядку: *Тисяча дев'ятсоті роки... Перше двадцятиліття двадцятоголіття! Спогади... А колись, – я вам говорю це цілком серйозно, – і ми були молоді* [3, с. 47]. Автори вважають такі синтаксичні конструкції оказіональними, індивідуально-авторськими.

Проблемним залишається питання про статус власне називних речень. До них належать номінативні речення, які є назвами установ, книг, журналів, картин, газет, музичних творів, написами на вивісках тощо.

Б. М. Кулик вважає, що до номінативних речень не належать такі конструкції:

1) слова і словосполучення в формі називного відмінка іменників, які передають написи на вивісках, штампах, назви страв у меню їдалень; назви книжок, газет, журналів, пароплавів, установ, підприємств, організацій тощо. Такі слова і словосполучення, виконуючи функцію називання, не виражають значення буття, існування, не мають ознак предикативності, тому і не становлять речення;

2) найменування осіб по йменню, по батькові й прізвищу при рекомендації. Такі речення за своєю функцією наближаються до функцій присудка при дорозумлюваному підметі «я» («це я»), «він» («це він»). Також у формі питального речення називний відмінок власного імені при дорозумлюваному підметі «ти» («це ти»), «ви» (пошанне) («це ви»);

3) вживані в художніх описах характеристики, що становлять собою перелік певних рис особи (портрет), про яку йдеться в попередньому реченні. Такі речення не мають значення буття, констатації, а називають ознаку того, про кого йдеться в попередньому реченні [6, с. 111].

Ю. Шерех вважає їх належними до загального фонду номінативних речень, оскільки вони характеризуються потенційною можливістю введення в мовлення як предикативні одиниці. «Назва вивіски, поставлена в контекст номінативного речення, відриваючись від свого предмета, в міру цього відриву наближається до номінативного речення. З одного боку, слово протистоїть номінативному реченню, з іншого боку номінативне речення протистоїть називному відмінкові вивісок і заголовків. Генетично й еволюційно номінативні речення і назви вивісок – це різні речі» [11, с. 34].

В аналізованому доробку досить часто фіксуються такі синтаксичні одиниці. Наприклад:

«Вальднішен», «Зенітка», «Ленінград і ленінградці», «Бекас» (назви усмішок Остапа Вишні). Автор може застосовувати стилістичний прийом – ампліфікації: *Село Великополовецьке... Хороше село. Переділене ніби на дві половини величезним ставком... Все в садках...* [3, с. 87]; *Мчить машина під жайворонковими передзвонами. Обдуває її слобожанськими вітрами, обливають її гарячі сонячні проміння. Хорольщина. Далі на шляху перескакуєте річку з чудною назвою Полузэр'є, а за Полузэр'єм – гора, і хтось, спасибі йому, таку ж чудесну алею із сріблястих тополь обабіч шляху на тій горі насадив. Тополі вже височенні. Чудова зелена вулиця... Полтава. Красуна Полтава. Шлях іде поза Полтавою* [3, с. 255]; *Лубни... Пізнав... Сула їх обіймає з одного боку... Пригорнулась одним берегом і простяглась далі луками... Летимо над колією, над залізничною... Яготин... Качнуло трохи... – Тут завжди, – сусіда каже... До Дніпра підлітаємо! Поколише трохи... Зелене поле, а на нім біле коло... Київський аеродром. – Хух! – вниз* [3, с. 255–256].

Як бачимо, яскравість змалювання картини швидкого руху тут здебільшого залежить від контекстуального середовища. Відчувається, що для багатослівних, детальних пояснень просто не вистачає часу: перед очима того, хто веде розповідь, з'являються все нові предмети, нові образи. Враження швидкого руху стає особливо відчутним, коли номінативні речення письменник поєднує в групі, наприклад: *Село Момотівка. Ставок. У ставку змішані в купу коні, люди: купаються... Лоботин, Пісочин... Садки, садки, садки... Річка Уди. А ось і наш рідний Харків...* [3, с. 256].

З метою розширення картини зображуваного навколишнього середовища і створення колориту невимушеної усної розповіді, Остап Вишня використовує однотипні за змістом номінативні речення, які поєднуються розділовими сполучниками і виступають ніби однорідні члени, наприклад: *Ставок... Або Дніпро... Або Ворскла, Псвол, Десна... Сидите ви тихо під лозою, в руках у вас вудочка, на однім кінці на тій вудочці черв'як, на другім – ви, рибалка* [2, с. 174–175].

Автор домагається створення уявлення про масовість зображуваного надмірною поширеністю номінативних речень однорідними номінаціями у формі множини, поєднує номінативні члени в групі і надає їм збірного значення: *Коні... Кобилиці... Стригуни... Лошата... Пекло... Тут без батоба нема людей...* [3, с. 31]; *Вугілля, залізо, сталь, алюміній, чавун, марганець... Із відсталої сільськогосподарської країни Україна перероджується на велику й індустріальну країну* [3, с. 52].

Висновки і пропозиції. Як свідчить проаналізований матеріал, стилістичний потенціал односкладних номінативних речень у мовній тканині твору величезний. Остап Вишня майстерно використав у своєму доробку такі специфічні стилістичні фігури як асиндетон, полісиндетон, ампліфікація, тавтологія. Знайшли автори в його

текстах і оказіональні, індивідуально-авторські синтаксичні конструкції досліджуваного типу.

Перспективу подальших розвідок автори статті вбачають у поглибленому висвітленні стилістичних можливостей синтаксичних одиниць у мовній палітрі цього та інших майстрів красного письменства.

Список літератури:

1. Бурковська О. Й. Проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських і зарубіжних лінгвістів. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвіст. науки.* 2016. № 23. С. 29–35.
2. Вишня Остап. Вишневі усмішки: Усмішки, фейлетони, нариси / вступна стаття і впорядкування І. М. Дузя. Одеса : Маяк, 1983. 271 с.
3. Вишня Остап. Мисливські усмішки та інші оповідання. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 288 с.
4. Ковальчук М. С., Алексєєв В. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2018. № 32. Т. 1. С. 44–46.
5. Коржак З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство.* 20016. № 5. Т. 1. С. 159–163.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. Ч. 2. 287 с.
7. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 2. Синтаксис. 408 с.
8. Митяй З. О. Текстотвірні можливості номінативних речень в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика».* 2018. Випуск 34. Т. 2. С. 21–25.
9. Сушинська І. М. Функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / відп. ред. І. М. Сушинська.* Донецьк : Вид-во «Філологічні науки», 1996. Вип. 2. С. 97–103.
10. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
11. Шерех Ю. До генези називного речення. Мюнхен : УВУ, 1947. 132 с.

Stovbur L. M. THE STYLISTIC POTENTIAL OF SINGLE COMPOSITIVE NOMINATIVE SENTENCES IN THE WORKS BY OSTAP VYSHNIA

The question of nominative sentences in Ukrainian syntactic science belongs to the “old” ones, not well developed. The presence of sentences of this type is not in doubt and is acknowledged by the authors of all academic grammars of the Ukrainian language, university textbooks, as well as school textbooks. Nominal sentences are dedicated to special research. They mainly consider the grammatical nature of the nominative sentence and the syntactic function of its main term. In recent decades, the structural interest of the nominative sentence, the reasons for its selection, the genetic nature of the nominative sentence, and the way of expressing predictability are of scientific interest. Meanwhile, the important aspect of the study of nominative sentences remains stylistic in spite of the attention of scholars. It is not taken into account at all or considered as appropriate in the context of a particular approach.

These sentences have a descriptive function and are used under certain conditions. This happens when it is necessary to record, verbally or in writing, the existence, presence of a particular phenomenon, object, fact, event, time, called a direct difference. They are common in all styles of language, including artistic, where they are used in descriptions, especially in trailers, briefly conveying the situation, the names of the actors, comments on a particular situation and more. In addition, they can be emotionally colored, have different modal meanings, which are given to them by the appropriate modal words and particles, and in the oral language – by the corresponding intonation.

Given the foregoing, it becomes clear that the huge stylistic potential inherent in these syntactic units. An attempt to define and describe it through the lens by Ostap Vyshnia creative work is made in the proposed scientific exploration. The article traces the writer's use of a number of stylistic-syntactic figures that contain a powerful sense and emotional charge. These are such figures as amplification, asinetone, polysinetone, tautology. Attention is also drawn to the individual, authorial, and syntax constructions.

Key words: *nominative sentences, stylistic use, asinetone, polysinetone, amplification, tautology.*